

UTÁNASZÁMOLÁS

SÜMEGI ISTVÁN

Jakus Ildikó – Hévízi Ottó:

Ottlik-veduta

Kalligram, Pozsony, 2004.

344 old., 2400 Ft (240 Sk)

OTTLIK ÉS A KRITIKA

Ottlik Géza nem sokra tartotta a művészetkritikát. „Minek ír hosszú regényeket, aki rövidebben és más módon is el tudja mondani, amit akar?” – kérdezi bécsi előadása elején.¹ „Egy kiállítás műveinek nincs szükségük szavakra, magyarázatokra. Ezek a képek, szobrok, rajzok, itt, éppen olyasmit kívánnak közölni, amit nyelvünk szavaival nem lehetséges elmondani” – kezdi kiállítás megnyitóját.² Lengyel Péter *Cseréptöréséről* írt – kéziratban maradt – elemzésében pedig Rilkére hivatkozva egyenesen azt állítja, hogy a kritikának már a léte is azt imputálja, hogy a szépirodalom fölösleges dolog: hiszen ha egyszerűen elmondható, miről is van szó ebben vagy abban a műben, akkor kár volt a bonyolult és homályos versekkel, novellákkal stb. tovább szaporítani a létezők sorát.³ (A konklúziót nem vonja le, de semmi kétségünk nem

lehet afelől, hogy nem a szépirodalmat tartja fölöslegesnek.)

Ottliknak mégis nagy szüksége van az értő kritikára. Az *Iskola a határon*ról nyilatkozva maga állítja, hogy regényének vannak felszínes olvasatai, s van legalább egy (de talán inkább több⁴) másik, amelyre azonban csak akkor derülhet fény, ha nagyon alaposan elmélyedünk a könyvben. Mert nem a történet a fontos, de még csak nem is a kidolgozás finomsága és a külső forma, hanem valami más, ami nem tudatos szándékkal kerül bele a regénybe, inkább véletlenül, szerencsével, kegyelemből – mondja.⁵ Erre az ezoterikus olvasatra (vagy ezekre az olvasatokra) a kritikusoknak kell, kellene rávilágítaniuk: rámutatva arra, hová és hogyan érdemes nézni, ha mást is akarunk látni, mint amit a magukat kellető exoterikus olvasatok kínálnak.

A *Buda* még inkább rá van utalva az értő kritikára. Tudjuk, hogy az író ahhoz hasonló súlyú munkának szánta második nagyregényét is, mint az elsőt, az olvasók azonban ez idáig nem sokat tudtak kezdeni vele; az még a jobbik eset, ha befejezetlennek vagy csupán lazán összefűzött vázlatok, töredékek konglomerátumának tartják. S ez a megítélés aligha változik meg addig, amíg a kritika nem ad olyan tájékoztató pontokat, amelyek segítségével végre körvonalazódik a hetvenes–nyolcvanas években oly nagyon várt *opus magnum* struktúrája.⁶

Ottlik műveit számos kiváló irodalomtörténész és -teoretikus elemezte,⁷ de az életmű egészével alaposan számot vető nagy munkák egyelőre nem születtek meg. Még a legkiválóbb tanulmányok is csupán olyan szempontokat vagy hipotéziseket fogalmaztak meg, amelyek segítségével érdemes volna végigolvasni-végigelemezni az életművet.⁸ Hogy ezek a hipotézisek jók-e (lehetséges-e velük viszonylag koherens magyarázatot adni az író munkáiról), csak akkor derülne ki, ha a segítségükkel átvizsgálánk az adott szempontból releváns valamennyi írást.⁹

Az Ottlikot körülvevő kultusz sokkal inkább termett laudációkat, mint értő kritikákat. Az író halálát követően aztán – ez talán nem is történhetett másképpen – elkezdődött a bálvány ledöntése, s egy időre még az is kétségessé vált, helye van-e az *Iskola a határon* szerzőjének a legjelentősebb magyar prózairók közt.¹⁰ A recenzió végére érve érdemes lesz egy pillantást vetni arra is, hogyan kapcsolódik az itt tárgyalt mű a recepciótörténetbe, s milyen újabb trend körvonalazható a segítségével.

1 ■ Ottlik Géza: A regényről. In: *Próza*. Magvető, Bp., 1980. 184. old.

2 ■ Uő: Fák és festők. *Uo.* 211. old.

3 ■ Uő: *Még egyszer a regényről*. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 428/313.

4 ■ Vö. uő: Beszélgetés Lengyel Péterrel. *I. m.* 205. old.

5 ■ Uő: Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. *Uo.* 271. old.

6 ■ Amint azt a fenti megfogalmazás is sejteti engedi, azon kevesek közé tartozom, akik úgy vélik, hogy a *Buda* befejezett, az *Iskola a határon*hoz mérhető mű. Ottlikról írt, a közeljövőben megjelenő, könyvben (*A boldogság íze*. Jelenkor, Pécs) megpróbáltam ezt a véleményt érvekkel is alátámasztani.

7 ■ A legteljesebb Ottlik-bibliográfia a *Mélylégzés* (szerk. Fűzfa Balázs, SUP, Szombathely, 1997) című kötetben található.

8 ■ Meggyőződésem, de erre itt nincs mód kitérni, hogy Ottlik kivételesen karcsú oeuvre-je egyetlen egész, a nagyregényeket is csak akkor érthetjük meg, ha mindent földolgoztunk.

9 ■ Ezt a feladatot az Ottlikról megjelent könyvek sem végzik el. Kelecsényi László elsősorban biográfiának szánta – kétségkívül hiánypótló és haszonnal forgatható – munkáját, a művek elmélyült elemzésére nem vállalkozik. (*A szabadság enyhe mámor*. Magvető, Bp., 2000), Szegedy-Maszák Mihály három fontos *Iskola*-tanulmányát kerekítette ki kismonográfiává (Ottlik Géza. Kalligram, Pozsony, 1994), az *Ottlik (Emlékkönyv)* (szerk. Kelecsényi L. Pesti Szalon, Bp., 1996) és a *Mélylégzés* tanulmánykötetek, Kamarás István *Olvasó a határon* című könyve pedig az író első nagyregényének befogadását (s nem magát a művet) vizsgálja.

10 ■ L. erről: Kelecsényi: *i. m.* 272 skk. old.

AZ OTTLIK-VEDUTA REGÉNYE

Hévizi Ottót jól ismeri a magyar bölcsésztszadalmom. Az elmúlt tizenöt évben több, igen figyelemre méltó filozófiai, esztétikai, irodalomkritikai tárgyú munkája jelent meg.¹¹ Jakus Ildikóról viszont jóval kevesebbet tudunk. Az Ottlik-recepcióban jártasak bizonyára ismerték az *Ottlik-veduta* megjelenése előtt is a *Hajnali háztetőkről* szóló írását, s talán olvasták az *Iskoláról* írt munkáját is.¹²

A könyv előszavának tekinthető, Velencében kelt *Monolocale* című fejezetből megtudhatjuk, hogy Jakus Ildikó nemcsak szerzőtársa, hanem a való életben is társa volt Hévizi Ottónak. A kilencvenes évek elején együtt gondolkodtak Ottlikről, Ildikó erről írta szakdolgozatát. Együtt jártak Velencébe és Rómába – írja Hévizi – „asztán [Ildikó] visszajött, hogy a mostani év [2003] utolsó júliusi éjszakáján meghaljon. Hamvait, így rendelkezett, Velencénél a tenger fogadta magába, a San Giorgio Maggiore szigeténél.” (13. old.)

A bemutatkozni már nem tudó szerzőtárs bemutatása azonban nem csupán az előszóban elvégzendő egyik kötelezettség. Ezzel veszi kezdetét a könyv regénye is – melynek szerzője értelemszerűen csak Hévizi –, s mely az elemzéseket újra meg újra megszakítva, néha beléjük épülve halad előre egészen az utolsó oldalig. A lehető legrövidebbre fogva, az alábbiakat beszél el a „regény”: Jakus Ildikó a két publikált tanulmányon kívül készített még három hosszabb jegyzetet a *Budáról*. Hévizi társa halála után ezeket és Ottlik életművét (meg talán még néhány más könyvet) összecsomagolva újra elutazott Velencébe, kibérelt egy kis garzont (egy monolocalét), és elkezdte végiggondolni, ami örököül maradt rá. Ottlikot is, meg nyilván sok minden mást is.

Érdeemes lenne írni erről a szép és méltóságteljes „regényről” is, ám az alábbiakban csak az *Ottlik-veduta*-ban található elemzésről, téziseiről és érveiről esik alaposabban szó.

A STÍLUSRÓL

Annak ellenére, hogy a társszerzők nem együtt írták a könyvet, joggal beszélhetünk egyetlen elemzésről. Mind Jakus írásai, mind Hévizié ugyanazt a szempontot érvényesítve értelmezik Ottlik bizonyos műveit (a *Hajnali háztetőket* Jakus, a két nagyregényt mindketten), vagy – Hévizi megfogalmazásával élve – ugyanakkor a kalkulusnak a segítségével számolnak. A kalkulus Jakus fedezte föl és dolgozta ki, de nem számolta vele végig a végigszámolandókat. Hévizi arra tesz kísérletet (ha már jobbat nem tehet – ahogyan mondja), hogy ezt elvégezze (20. old.).¹³

Nem hasad ketté a könyv a szerzők jelentősen különböző stílusa mentén sem. Jakus Ildikó az efféle mondandóhoz használatos értekező formában írta tanulmányait (szépen). Hévizi nyelvezete viszont inkább az irodalmi esszék stílusára emlékeztet.

Nem csak és nem elsősorban azért, mert egyszerre írt elemzést és „regényt” – Ottlikhoz méltó feladatot magára véve. Inkább mert mindig is igyekezett a hagyományos értekező formától távolságot tartva, szépirói erényeket is megcsillantva kifejtetni többnyire bonyolult és árnyalt mondanivalóját, azt is vállalva, hogy ezzel nehezebb feladat elé állítja olvasóit.

Úgy tűnhet, hogy az *Ottlik-veduta* Utánaszámolás című része (hasonlóan szerzője legtöbb más művéhez) irodalmi vagy – Max Bense kifejezésével élve – széplelkű esszé (*schöngestiger Essay*), melyben a megfogalmazás eleganciája sokszor fontosabb, mint a pontosság.¹⁴ Ez azonban csupán látszat. Hévizi valamennyi elmélyült olvasója és diákja tanúsíthatja, hogy mindig kristálytisztán, pontosan gondolkodik – más kérdés, hogy a mives, de nem könnyű szöveggel szembesülő olvasó képes-e mindig rekonstruálni az érvelését. Vagyis Hévizi írásainak argumentációjától éppen akkora (maximális) pontosság várható el, mint szerzőtársától: a stilisztikai különbség nem töri meg a könyv egységét, és nem teszi jól az olvasó (ezt az alább alkalmazott eljárásom legitimitását igazolandó is szükséges leszögezni), ha azt gondolva lép túl egy-egy homályosnak tetsző alfejezeten, hogy a kifejezés szépsége fölébe kerekedett az érvelés pontosságának.

11 ■ *Szilénosz-gyakorlatok*. (Csuha Istvánnal) Széphalom Könyvműhely, Bp., 1989. *Alapítanul (Gondolatformák a százzadelőn)*. T-Twins, Bp., 1995. *Miért ne hinnéd hiába*. Latin Betűk, Debrecen, 1998. *A megfontolás rítusai*. Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2004.

12 ■ Egy átirás tanulságai – a Hajnali háztetők változatairól. *Holmi*, 1992. 8. szám; A múlt csupán prolog. *Hiány*, 1992. 12. szám. Az előbbi a szerkesztő beválogatta az *Ottlik (Emlékkönyv)*-be is.

13 ■ Itt a pillanat, amikor megkövethetem Hévizi Ottót, amiért eloroztam írása címét (*Utánaszámolás*). Azért merem megtenni, mert Hévizi nem utánaszámol Jakusnak (ez lehetetlen, hiszen csak a kalkulus kaptá örököül), hanem végigszámolja (esetleg kiszámolja), amit szerzőtársa félbehagyott; ezáltal ellenőrzi, hogy a kalkulus valóban használható-e, és megmutatja, hogyan is fest innen közelítve az Ottlik-táj. A „Végigszámolás” vagy „Kiszámolás” azonban sértené a fülünket, gondolom, ezért választotta a Hévizi a kissé pontatlan, de jól hangzó, „Utánaszámolás” címet. Én viszont éppen ezt szeretném elvégezni ebben a recenzióban: utána szeretnék számolni, hogy a szerzőpár jól számolt-e.

14 ■ A „schöngestiger Essay” és a „feingeistiger Essay” (az utóbbit talán „argumentatív esszé”-nek magyarázhatnánk) megkülönböztetéséről l. Pongrácz Tibor: A stílus, a fordítás és a gyermek. *Határ*, 1995. 1–2. szám, 219. sk. old.

15 ■ Ottlik azt sugallta, hogy a két változat nem különbözik lényegesen (vö. Reklámszövegeim. In: *Próza*. 232. old.), továbbá az olvasó azt gondolhatta, hogy a kisregény harmadik, beféjező részét nem is nyomtatták ki (kinyomtatták, maradtak példányok, csak nem jelenhetett meg). Talán ez a magyarázata a kutatók – köztük e sorok írója – hanyagságának.

16 ■ Ottlik Géza: Hajnali háztetők. In: *Hajnali háztetők – Minden megvan*. Európa, Bp., 1994. 14. sk. old.

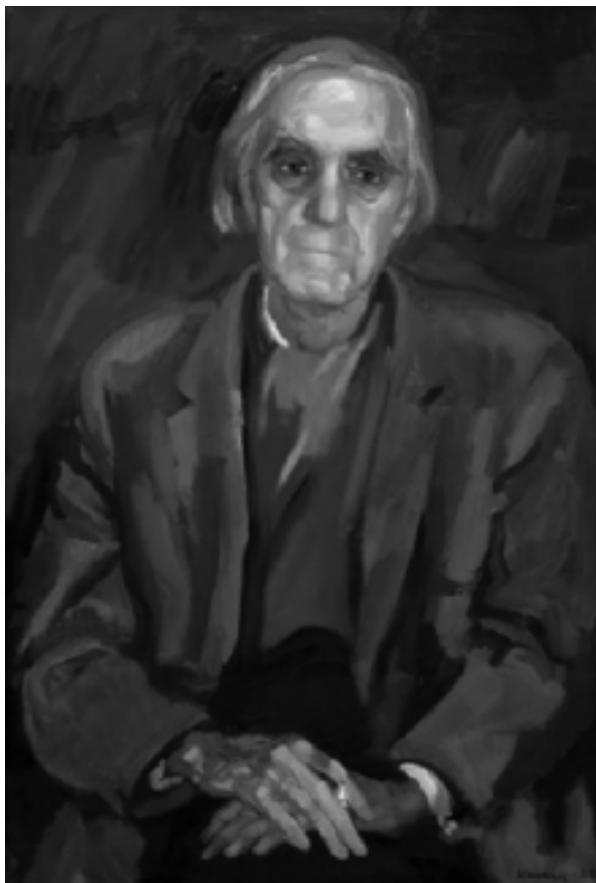
17 ■ *Uo.* Figyelemre méltó, hogy a novella nem sokkal a *Hajnali háztetők* előtt jelent meg (1943-ban), és ugyanott, ahol a kisregény, a *Magyar Csillagban*.

18 ■ *Uo.* 262. old.

19 ■ Ezt a talán nem egészen szalonképes, de tökéletesen szabatos kifejezést nem Jakus használja, hanem Hévizi (104. old. és másutt).

A KALKULUS

A *Monolocale* után Jakus Ildikó írásai következnek. Először az *Iskolát*, majd a *Hajnali háztetőket* elemző esszé, végül a *Budához* írt jegyzetek. Jobb lett volna azonban, ha Hévízi nem tartja magát a megjelenés időrendjéhez, hanem a két írást fölcseréli: nyilvánvaló ugyanis, hogy az *Iskola* értelmezése épül a *Hajnali háztetők* elemzésének konklúziójára, nem pedig fordítva.

Keserű Ilona: Ottlik Géza portréja

Tudomásom szerint Jakus az egyetlen Ottlik-kutató, aki vette magának a fáradságot, és összevetette a *Hajnali háztetők*nek a *Magyar Csillag* 1944-es évfolyamában megjelent változatát az 1957-ben publikálttal.¹⁵ És olyan jelentős különbségeket talált – állítja –, hogy voltaképpen két különböző kisregényről beszélhetünk (51. old.). A 44-es változat viszonylag egyszerű: lényegében csábítástörténet (52. old.). Az 57-es viszont bonyolult játékba kezd: a narrátor maga is érintett a narrációban (szerelmes Aliszba, és igen ambivalens viszonyban áll Halász Péterrel). Így aztán Bébé hiába hangsúlyozza, hogy semmi mást nem akar, csak hitelesen elmesélni egyik festménye előtörténetét,¹⁶ menet közben, ahogyan feltárnak rosszul megőrzött vagy elfelejtett, elfojtott emlékei, világossá válik,

hogy aligha lehet hiteles tanú. A játékba mi, olvasók is be vagyunk vonva: az elmondottakat Ottlik nem rágja a szánkba, csupán – akár egy krimiben – megadja a támpontokat, amelyek alapján rá kell jönnünk az igazságra (59. old.).

Mindez igen plauzibilis, a változtatás jelentősége azonban kérdéses. Az elemzés arról nem győzött meg, hogy az 57-es változat „előterében” (60. old.) az imént jellemzett elbeszélő technika működtetése áll. Elsősorban azért nem, mert Bébé kétségkívüli érintettségének nincsenek következményei. Talán nem mondott igazat, talán nem úgy történt, ahogy elmondta – de nem tudjuk meg, mikor nem mondott igazat, vagy miként történt valójában vagy legalább mások szerint. S Ottlik nem is 57-ben alkalmazta

először a bemutatott narrációs technikát, hanem jóval korábban, a *Drótszemüveg* című novellában.¹⁷ „Erőnek esze ágában sincs szerelmesnek lenni Olivába vagy bárkibe. Nem abból a fából faragták” – jelenti be a narrátor, Ernő barátja, a novella elején.¹⁸ Aztán abból, amit elmesél, nyilvánvaló lesz, hogy dehogynem. Feszít Ernő annyira szerelmes, és annyira vágyik mások elfogadására, hogy végül belepusztul.

Az *Iskola* megértésének a kulcsa, hogy Bébé itt is érintett, és enyhén szólva nem feltétlenül hiteles narrátor – hangsúlyozza Jakus Ildikó (40. skk. old.). Következésképpen a regény „üzenete” nem Bébé fennhangoztatott etikai szentenciáiból (s főleg nem a prologusbeli szónoklatából a nagyvakációról, tökesúlyról és hasonlóról), hanem a mű poétikájából olvasható ki (49. old.). A regényben ténylegesen meg nem fogalmazott kérdések körvonalazódnak, majd kapnak választ anélkül, hogy az érintettek pontosan tudnák, miről is van szó: Ki lehet-e törölni életünk hosszabb-rövidebb időszakait, s lehet-e ott folytatni, ahol valaha abbahagytuk? (37. old.) Alkalmazkodnunk kell-e a világhoz, vagy inkább szembeszállnunk vele? (38. sk. old.) Valóban végleg biztonságba került-e Bébé lelkének legtökösabb szerkezete, vagy nem árt vigyázni, mert ismét úgy járhat, mint amikor Merényiékkal kezdett cimborálni? (39. skk. old.)

Ha ezeket a kérdéseket szem előtt tartva olvassuk a regényt, átláthatunk Bébé öntudatlan mellébeszélésein, s világos lesz, mire és mit válaszol elbeszélése az alreál évekről. Egészen röviden: Szerednyek azt üzeni az elmesélt történet, hogy nem lehet ott folytatni, ahol valaha kényszerűen abbahagyta (44. old.), Bébének pedig azt, hogy a gyerekkor tapasztalatai (a szeretet éghajlata) fontosabb, mint az alreál évekéi, s inkább az előbbihez kell igazítania az életét, nem az utóbbihoz. S azt, hogy egyáltalán nincs biztonságban (szó sem lehet semmiféle nagyvakációról, elengedettségéről és ráhagyatkozásról a világra), ha nem vigyáz, elkurvul!¹⁹ (40., 48. old.).

Erre az írásra (*A múlt csupán prolog*) ugyanazt az érvenyes, mint ami az *Iskoláról* írt legtöbb fontos tanulmányra: meggyőző mint hipotézis, de hogy valóban több-e mint hipotézis, csak akkor derülhet ki, ha végigmegyünk a regényen. Annyit viszont e nélkül is leszögezhetünk, hogy Jakus Ildikó olyasmire épít, ami kétségbevonhatatlannak látszik, s amit mások nem hangsúlyoztak eléggé: a regény prologusának idillje a vérbe fojtott forradalmat követő nyáron, miközben éppen folyik a megtorlás, disszonáns, hamis, s minden bizonnyal eltakar valamit.

A *Budáról* írt vázlatok természetükből következően nem alkotnak szerves egészet. Legfontosabbnak látszó megállapításai a következők: a könyv „nem regény, esszé vagy memoár, hanem (talán) mindez együtt! vagy új minőség: »regényes« élettörténet-analízis” (72. old.) Az élettörténet-analízis eredményeinek egy festményben, az „Ablak”-ban kellene össze-sűrűsödniük, a kép azonban csak akkor születhet meg, ha Bébének sikerül megértenie saját életét, ha

kinyomozta, mi is történt vele (64. sk. old.). Jórészt ennek a nyomozásnak a története a könyv. A *Szeretet* című fejezet fordulópont; ekkor omlik be az alap, amelyet a festő élete biztos talapzatának vélt, s innentől kezdve megváltozik a keresés téje is: az összegubancolódo szálakat kell, kellene kibogozni, a teljes szétesés elkerülése érdekében (65. skk. old.). Az egyre végzetesebben előrehaladó személyiségerőzi ellenére (70. sk. old.) a könyv „happy enddel” zárul, Bébét váratlanul boldogság szállja meg (79. skk. old.).

A vázlatokról ugyanazt mondhatjuk, amit *A múlt csupán prolog*ról: igen ígéretesnek látszó hipotéziseket körvonalaznak – Jakus Ildikó sokkal messzebb jutott a *Buda* értelmezésében, mint a legtöbb nyilvánosság elé álló kritikus –, kérdés, hogy alkalmasak-e a regény mélyreható, részletekbe menő értelmezésére. Ez tehát a kalkulus, amellyel Hévízi megkísérelte végigszámolni a két nagyregény feladványait. Lássuk, mire jutott.

ISKOLA A HATÁRON

Az első nagyregény értelmezése három kérdés köré szerveződik: 1. Hogyan olvasandó a mű, mely írói fogásokkal kell tisztában lennie az író intencióihoz igazodni törekvő olvasónak? 2. Milyen a narrátorok (Bébé és Medve) személyisége, s hogyan befolyásolja elbeszéléseik hitelességét? 3. Mi az a mondanivaló – használjuk ezt a Hévizivel szólva ódivatú kifejezést (199. old.) –, amely a regényt helyesen (értsd: az író intenciói szerint) olvasva, és átlátva a narrátorok személyiségéből fakadó sajátos perspektívákön, kérdésfeltevéseken, elfojtasokon, csúsztatásokon, esetleg hamisításokon, kibontakozik?

A három kérdés szorosan egymásba fonódik: csak akkor érthetem egész pontosan a „mondanivalót”, ha világos, hogy ki az, aki beszél, s milyen narrációs

20 ■ Egyszerre vagyunk nézők és szereplők – fejti ki Medve a *Budában*. – Szereplőként ki vagyunk szolgáltatva a világ kényéredvére, nézőként viszont a vásznon (azaz a világon) kívül csorbítatlan szabadságot élvezünk. – *Buda*. Európa, Bp., 1993. 18 skk. old. – Az „Ingyen Mozi” kifejezés az *Iskolában* még nem szerepel ugyan, de aligha vitatható, hogy a második és a harmadik rész Medvéről szóló fejezeteiben valóban azt látjuk, amint a fiúban kialakul ez az elképzelés. – Vö. *Iskola a határon*, különösen: II/6. és III/2. (Amikor szükséges lesz a regényre oldalszámokat megadva hivatkozni, a kilencedik kiadást használok majd. [Magvető, Bp.] Hévízi a harmadik kiadást használta.)

21 ■ Az imént hivatkozott fejezetek mellett még: II/11. (különösen „A tehetetlen összetartozásnak időtlen-időkre szóló köteléke bogozott össze bennünket...” kezdetű, s az azt követő bekezdést) és III/24. (különösen Medve itt idézett jegyzetét).

22 ■ *Uo.* 175. old.

23 ■ „Minket már csak azért hallgattak ki, hogy a legaggályosabb lelkiismeretességgel járjanak el a vizsgálatban, és minden oldalról ellenőrizték azt, amire már amúgy is fény derült.” *Uo.* 176. sk. old.

24 ■ *Uo.* 179. old.

25 ■ *Uo.* 182. old.

26 ■ *Uo.* 180. old.

27 ■ *Uo.* III/13.

28 ■ *Uo.* 303. old.

29 ■ *Buda*, 92. old.

30 ■ *Iskola a határon*, 50., 234. old.

31 ■ *Uo.* I/15.

technikával dolgozik az író. Csak akkor térképezhetem föl pontosan a narrációs technika fogásait, ha már látom, mi az, amit e technika elrejt, s ha értem a narrátorokat, akik jelleméből következik a torzítás. És csak akkor láthatok át az elbeszélőkön, ha már világos, mit nem akarnak elmondani vagy tudomásul venni, s ha birtokában vagyok az olvasási szabályoknak is.

Ehhez hasonló esetekben talán az a legbölcsebb – Hévízi is eszerint jár el –, ha a nyilvánvalóbbtól haladunk a kevésbé egyértelmű felé (esetleg igazodva ahhoz az úthoz, amelyet a művet interpretálva korábban magunk is bejártunk), s közben az új ismeretek fényében újra meg újra finomítjuk-korrigáljuk korábbi megállapításainkat. Itt azonban induljunk ki abból, ami a másik két kérdés nélkül is viszonylag egyszerűen és hihetően előadhatónak ígérkezik: a „mondanivaló” látszik legalkalmasabbnak az elrugaszkodásra.

Az *Iskola a határon* éppúgy az „Ingyen Mozi” kérdése körül forog, mint a *Buda* – állítja Hévízi (123. old.).²⁰ Ez a ki nem mondott alapja Bébé vélt sérthetlenségének a prologusban (151., 163., 167., 183. old.), s ennek érvénytelenségét sejtí meg, ahogyan előrehalad az elbeszélésében, egyre inkább megértve, hogy ebben az elgondolásban nem megőrzött valamit a gyerekkor világából, hanem inkább elveszített (161., 204. old.). S Medve kézirata is ezt nyomozzák: a genealógiáját (149. skk. old.) és meghaladhatóságának lehetőségeit (110. skk., 121. skk., 132., 200. skk. old.). Hogy a regénynek (legalábbis egyik) centruma az „Ingyen Mozi”, azt igen meggyőzően mutatja be Hévízi (amennyire tudom, korábban senki nem tett kísérletet arra, hogy ezt állítsa értelmezése gyújtópontjába), legföljebb egy olyan koncepció vitathatná ezt hatékonyan, amely képes volna lényegtelen szupplementumként félretolni azokat a markáns bekezdéseket, amelyekben erről van szó.²¹ Arról azonban már nem győzött meg az értelmező, hogy ennek bírálatára és meghaladására megy ki a játék. (Mivel az „Ingyen Mozi” Hévízi *Buda*-értelmezésének is sarokköve, ellenvetéseimmel majd csak később állok elő.)

Lássuk a második kérdést, és kezdjük Bébével! Nem túl fényes elméjű (99. old.), gyenge lelkialkatú (89. old.) ember. Nyugalomra és biztonságra vágyik (108. old.), elviselhetetlen számára, ha úgy érzi, reménytelen valami jobbra vágyakoznia (157. old.), állandóan fél (196. sk. old.), hajlamos az elvtelen kompromisszumokra (105. old.), tehát olyan figura, aki rá van utalva barátai segítségére és időben elkerülő figyelmeztetéseikre (89. old.). Bizonyára nem egészen alaptalan kép ez, de túlságosan sötétnek látszik, a bizonyítékul hozott elemzések pedig nem meggyőzőek, sőt néha egyenesen érthetetlenek. Három elemzésre térek ki.

Bébé szerepe az Ötvenévi ügyben: „mindent egybevetve, gyáván hazudott a vizsgálat során, és vallo-másával hozzájárult Ötvenévi kicsapásához”, ráadásul

sul a végén még elégedett is – írja Hévízi (160. old.).

Ez méltánytalanul súlyos ítélet. Mindenki Ötvenévi ellen vallott, kivéve Borsát, akit először hallgattak ki, amikor még nem voltak eléggé jól célzottak a kérdések, s a növendék számára sem volt világos, mit kellene válaszolnia. (Pedig igyekezett.) Amikor Bébé és Colalto sorra került, a tiszték már semmit sem bíztak a véletlenre: „Hallottuk-e Ötvenévi növendék kijelentéseit ekkor és ekkor? [...] Zavarodottan hallgattunk. [...] Az alezredes, látván habozásunkat, erélyesebb lett. – Mi az? Mások hallották és pont maguk nem? Ismerik ezt a noteszt? [...] Nem – mondtam. – Igenis – mondta Colalto ugyanekkor. – Nem ismeri?! – De igen – feleltem gyorsan.”²²

Nem Bébén és Colaltón múlt. Ráadásul őket már akkor hallgatták ki, amikor minden eldőlt.²³ Ellenpróbákat játszottunk el a gondolattal: vajon Medvét is kihallgatták? Nem tudjuk, de nem kizárható. Vajon ő mit mondott, vagy mi mást mondhatott volna, miközben a „Schulze nyomozása révén megállapított tényállás”-hoz²⁴ gyűjtötték a tiszték a bizonyító vallo-másokat?

S Bébé csöppet sem elégedett. Az ügy leírását lezáró mondatok nem arról tanúskodnak, amit Bébé gondolt, hanem azt mutatják meg, ahogyan a kisgyerekek több-kevesebb sikerrel megpróbálták földolgozni a történet nyomán támadt kognitív disszonanciájukat. („Amikor kedden végül tényleg elment, örökre, nem sajnáltuk. Menjen a fenébe, gyáva áru-ló. Férfiatlan, fajtalan alak. Önfertőző.”²⁵) Bébé – ugyanúgy, mint a többiek – pontosan tudta, mi történt, Colaltóhoz intézett szavai egyértelműen igazol-ják ezt. („Rá akarnak kenni mindenfélét...”²⁶)

A Bébé jellemét megvilágító második elemzés a nagyváradi kirándulásé. A festő elbeszélése megnyerő katonasvadását és katona-*charme*-ot mutat, holott „veszélyt, kockázatot, áldozatot igazából más vállalt. [...] Bébé csak vicceket mesélt, italt töltögetett, továbbá alvást színlelt; ilyesmikkel vette ki a részét a sorssal vívott élet-halál küzdelemből.” (162. old.) Hogy milyen ember valójában Both Benedek, azt Jaks „dömdődöm”-je mutatja meg – állítja Hévízi. Az egykori iskolatárs nem azért morog Szeredynek, mert ilyen a beszédmódja, vagy mert a helyzet óvatosságra inti, hanem mert nem akarja, hogy Bébé hallja, amit mond. „Mert ismeri őt, tudja, hogyan viselkedett az Ötvenévi-ügyben, jól tudja, mennyire lehet rá számítani nehéz helyzetekben.” (165. old.)

Ezt szegény Bébé nem érdemli meg! Ha Szeredy bajba kerülne, ő sem vinné el szárazon; első szóra fölkerelkedett, pedig nyilván tudja, hogy a vállalkozás nem veszélytelen; s nem mulaszt el semmit, amit meg kell tennie. (Igaz, nem sok dolga akad, Szeredynek inkább csak arra van szüksége, hogy legyen mellette valaki.) S miért árulna el többet Bébé jelleméről az Ötvenévi-ügyben tanúsított magatartása, mint Szeredyéről, Medvééről, vagy bármelyik közvetlenül nem érintett gyerekéről?

A harmadik példa Bébé megverése negyedéves ko-

rában.²⁷ „Fellázad, nekik megy, összeverik. Ebből tanulni fog egy életre” – summázza az esetet Hévízi (197. old.). Itt ismét zavarban vagyok, mert egyszerűen nem erről van szó. Amit ebből Bébé tanulhatna – gondolom azt, hogy kifizetődőbb, ha meghunyászkodik –, már régen megtanulta, és szó sincs lázadásról: „elvesztettem a fejemet és feladtam az egészemet”²⁸ – indokolja a viselkedését, s nem látom, mi okunk lehetne ezt a magyarázatot kétségbe vonni.

Nézzük Medve Gábort! A félig árva fiú (apja 1914-ben, amikor fia még csak két éves volt, Boszniában meghalt)²⁹ súlyos, egész személyiségét meghatározó apakomplexussal küszködik, amit megpróbál öntudatlanul elfojtani – állítja Hévízi (167. skk. old.). Továbbá: analitikusan gondolkodik, hasonlóan Agatha Christie detektívjéhez, Poirot-hoz (131. sk. old.), aminek – számtalan előnye mellett – hátránya, hogy „ugyanazzal a fényvel, amellyel bevilágít valahová, el is vakítja magát” (148. old.). Végül: keserű rajongó, aki hajlandó engedni a prózai hitelességből a nagyobb kontraszt kedvéért (114. old.).

Az első megállapítás igen meggyőző. Medve úgy emlékszik, hogy a *szüleivel* nyaralt a balatoni fürdőhelyen, hogy kibicelt *apjáék* bridszpartijához, s hogy esténként otthon *apjáékat* várták Veronikával.³⁰ (Ez is olyan felfedezés, melynek érdeme Hévízié.) S minden bizonnyal a Marcell főhadnagyhoz fűződő viszonyában is jelen van az öntudatlan apakeresés (170. old.). Tökéletesen elfogadható a harmadik megállapítás is: Bébétől tudjuk, hogy Medve a saját kárára ferdíti el kéziratában a történeteket, amikor gyávanak állítja be magát.³¹ A Poirot-hoz való hasonlóságot viszont nem lehet közvetlen érvekkel alátámasztani, párhuzamuk nem annyira elhatárolható érveken nyugszik, mint inkább az értelmezői konstrukció egészén.

Elérkeztünk a narrációs technika és a neki megfelelő olvasási eljárás kérdéséhez. Ha az elbeszélők érintettek a narrációban, azaz hajlamosak retusálni, elhallgatni, csúsztatni és füllenteni, akkor ennek valahogyan ki kell derülnie a szövegből. Hévízi szerint Ottlik Agatha Christie-éhez hasonló technikát alkalmaz: úgy ad hírt az elbeszélés inkonzisztenciáiról, és úgy adja tudtunkra, mi is valójában a helyzet (sokszor ellentétben azzal, amit az elbeszélő esetleg teljesen őszintén és meggyőződéssel bizonygat), hogy az csak maximális figyelemmel olvasva és az elszórt, ráadásul félig-meddig elrejtett információkat következtetéseké összerakva derülhet ki. Az *Iskola a határon* krimilogikát követ – mondja (100., 131. old.).

Lássuk, mivel támasztható ez alá! Osszuk három csoportra Hévízi érveit: a) A regény tele van utalásokkal krimikre (99. skk. old.). Továbbá tudjuk, hogy Ottlik imádta Christie regényeit, egy helyütt az állandóan újraolvasott, legkedvesebb szerzői közt említi.³² b) Bébé és Medve jellemrajza valószínűsíti, hogy retusálnak, s ha retusálnak, azt a legjobban talán egy efféle technikával lehet bemutatni. c) Hévízi több alapos szövegelemzésen keresztül bemutatja a

krimitechnika használatát a regényben.

Az első érv semmiképp sem tekinthető kényszerítőnek. (Bizonyára a szerző sem tartotta annak.) Megeshet, hogy a gyakori utalások krimiszerzőkre és -szereplőkre éppen úgy különösebb jelentőséget nélkülöző játékok, mint a fizika és a matematika jeleseinak megidézései (187. old.). Ráadásul a hivatkozott helyen Ottlik azt mondja, hogy Christie-t csak akkor tudja újraolvasni, ha már elfelejtette, ki volt a gyilkos. Ez pedig arra utal, hogy „rendes” krimiolvasóként olvasta az író műveit, s nem a narrációs technikája finomságaiban gyönyörködve, esetleg azokat tanulmányozva.

A két narrátor felsorolt tulajdonságaiból valóban következhet, hogy krimiolvasóként (vagy pszichoanalitikusként) kell olvasnunk elbeszéléseiket. De ez még akkor sem feltétlenül szükségeszerű, ha Hévízi jellemrajzait maradéktalanul elfogadjuk. Pusztán a karaktereket figyelembe véve még nyitott kérdés, hogy ezek hatnak-e, s ha igen, milyen mértékben az elbeszélés hitelességére.

Valamennyi szövegelemzés ellenőrzése túlságosan hosszadalmas volna, ezért csak a két legmeggyőzőbbre térek ki. Medve apakomplexusának kinyomozása telitalálat: valóban úgy kellett az értelmezőnek előbányászni, mint egy Christie-krimi megfejtését, és vitathatatlanul be is bizonyosodott.

A másik példa hasonlóan kétségbevonhatatlannak látszik, de csak addig, amíg össze nem gyűjtjük és át nem nézzük az összes releváns szöveghelyet. „Felmentem Júliáékhoz, mert útba estek” – meséli Bébé könnyedén 26 júniusáról. Ám ekkor már Monostoron lagnak, az anyja júdás pénzért eladta a fiú szűkebb hazáját.³³ Vagyis Bébé itt is elfojt – mondja Hévízi –, úgy tesz, mintha megvolna még a számára oly sokat jelentő Fehérvári úti lakás. Csakhogy sem a *Budából*, sem az *Iskolából* nem derül ki, mikor is költöztek Bébéék Monostorra. A legtöbb releváns szöveghely azt valószínűsíti, hogy valamikor 26-ban, egy helyütt viszont egyértelműnek látszik, hogy már 25-ben. Olvassuk azt is (Bébé magának mondja), hogy ahová visszajutottál,

32 ■ Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. In: *Próza*, 276. old.

33 ■ *Iskola a határon*, 355. old., *Buda*, 210. old.

34 ■ *L. Buda*, 25., 87., 146., 209., 212., 215. old.

35 ■ Azokra a fejezetekre gondolok, amelyek aprólékosan tudósítanak Medve lelkiállapotáról: a II/8., II/9., II/18., III/2., III/3. fej. Továbbá az I/7., II/17., II/19., II/20. és III/1. fej. egyes részei.

36 ■ *Buda*, 139. old.

37 ■ *Iskola a határon*, 138. old.

38 ■ *Uo.* 47. old.

39 ■ *Uo.* 140. old.

40 ■ *Uo.* 96. old.

41 ■ „Egyszerűen úgy kezdődött, ahogy Medve kézírata: ezerkilencszázhuszonhárom őszén” – olvashatjuk a prologus végén (*uo.* 17. old.). „Egy régi ház felirata volt ez a határszéli kisvárosban, ahol ezerkilencszázhuszonhárom őszén hetedmagammal felvettek a katonai reálistkola második évfolyamába” – ez az I/1. fejezet második mondata.

42 ■ *Uo.* 21., 25. old.

43 ■ *Uo.* 180. old.

44 ■ *Buda*, 236., 273. skk. old.

az a Fehérvári út 15/b (persze lehet, hogy a gyerekkori lakás itt csupán az „otthon” metaforája). S azt is, hogy 26 nyarán Bébé Monostorra érkezik, ahol már minden rendben van. (Bizonyára közvetlenül a nagy kirándulás után ment oda, vagyis csak pár nappal a Júliáéknál tett látogatás után.)³⁴ Röviden: nem tudjuk, mikor költözött Bébé anyja Monostorra, következésképpen azt sem, hogy Bébé elfojtott-e valamit a szóban forgó helyen vagy sem.

A többi vonatkozó elemzést nem találtam meggyőzőnek, mindegyik esetben sokkal kézenfekvőbb magyarázat is adható a vélt inkonzisztenciára, mint amit Hévizitől kapunk. Vagyis a harmadik érvcsoport sem bizonyítja, hogy valóban krimiként kell olvasni az *Iskolát*.

További érvek lennének viszont meríthetők a *Minden megvan* című novellával vont párhuzamból. Elfajítás, nyomozás, krimitechnika – itt valóban minden megtalálható, amire Jakus és Hévízi fölépíti a nagyregények elemzéseit. Ráadásul szerepük ebben a novellában sokkal fontosabb, mint a szerzőpár által kiindulópontul vett *Hajnali háztető*kben.

Gondolatmenete végén az értelmező elénk tárja megoldását, fölvezolja a regény szerkezetét, és útba igazítja olvasóit az egyes fejezetek helyéről ebben a rejtett szerkezetben.

A regénynek három rétege van – állítja. Medve írt egy kéziratot valamikor a negyvenes években (K1). Később ezt elkezdte újrainni, de haláláig nem jutott a végére (K2). Végül Bébé átírta és kikerekítette barátja hagyatékát (K3) (191. skk. old.).

Lássuk az argumentációt. K3-mal nem nagyon van probléma. Nem vitás, hogy Bébé megírta a maga változatát az iskolában történekről, s az is kétségtelennek tűnik, hogy bizonyos fejezetekben igen erősen (talán mondatokat, bekezdéseket szó szerint átvéve) támaszkodott Medve kéziratára.³⁵ Arról azonban korántsem győz meg az *Ottlik-veduta*, hogy Bébé az idézőjelben álló Medve-szövegekbe is beleírt. Hévízi két hamisítványt vél látni: a II/7. fejezetet (Medve itt egyebek mellett arról ír, hogy Bébé Szabó Gerzson-

hoz dörgölőzése nem egyszerűen csak hülyeség) és a „fekete kéz” Medve-féle változatát.

Az első szöveg hamisítvány voltát a benne található Bébé-apológia bizonyítja, s hogy szerzője szerint Medve derűs hangulatban ment föl a tanterembe, miután nekilökték a vizelde undorító, kátrányos falának, ami képtelenség – állítja Hévízi (196. old.). Hogy Medve valóban elgondolkodhatott Bébé és Szabó Gerzson esetén, egyebek mellett azért sem ki-

zárt, mert a *Budából* tudjuk, hogy szerinte úgy kell semlegesíteni az ellenségeinket, hogy megszeretjük őket: „ez a nagy trükk: megszeretni a ronda állatot, ezzel teljesen ártalmatlanná teszed.”³⁶ Talán ezt az igazságát kezdte megsejteni már ekkor is. A hálóterembe pedig a vizeldében történt eset után egy órával ment föl.³⁷ Ennyi idő alatt elmúlhatott a dűhe, s miért volna elképzelhetetlen, hogy még derűs hangulata is támadt: természetesen nem attól, ami történt, hanem attól, hogy végre lemoshatja a kátrányt.

A „fekete kéz”-szövegben Hévízi Bébé félelmeit látja összesűrűsödni, ezért tulajdonítja neki. Ám ez a föltevés is inkább csak az értelmező konstrukciójának egészen nyugszik, csak akkor plauzibilis, ha azt legalább nagy vonalakban elfogadjuk.

Mi szól amellett, hogy létezik egy korábbi és

egy későbbi Medve-kézirat?

a) Az idézőjelben álló részekben eleinte „M.”-mel, aztán „Medvé”-vel találkozunk. Azért – mondja Hévízi –, mert az első rész idézetei K2-ből valók, az ugyancsak idézőjelek közé fogott II/6. fejezet pedig K1-ből (118. old.). (A másik két „Medvé”-ről beszélő idézet Hévízi szerint hamisítvány – az előbb volt erről szó –, s ezért irrelevánsak.)

b) A regényben található dátumok körvonalazzák a két kézirat keletkezési idejét. 42-ből való a III/24-ben idézett jegyzet (198. old.). „Három évtized” múlva (1953-ban) próbálja Medve kibogozni a trieszti öböl látomását (117. old.).³⁸ Harminckét évvel később (55-ben) keresi ki az almanachból, melyik nap látogatta meg először az anyja (194. old.).³⁹ És harminc-

négy évvel a történetek után (57-ben) veti papírra megpokrócozása Bébé által meghökkenve fogadott változatát (113., 194. old.).⁴⁰ Következésképpen K1 a negyvenes években születhetett, K2 pedig 53 és 57 között – állítja Hévízi (191. old.).

c) Valószínűsíthető, hogy van egy egyes szám első és egy harmadik személyben íródott kézirat. Az előbbi föltehetően K1, az utóbbi pedig K2. Úgy látszik ugyanis, hogy a „Non est volentis...”-t követő, egyes szám első személyben álló mondat (I/1. második mondata) is idézet Medvétől, és az egyes szám harmadik személyben álló I/2. és I/4. fejezet is. Az említett mondat azért tulajdonítható Medvének, mert szerepel benne az a betűvel kiírt hosszú dátum (ezerkilencszázhuszonhárom), melyről Bébé egy kicsivel előbb közölte, hogy Medve kéziratának elején áll.⁴¹ Megerősíti ezt, hogy Medve a 42-ben írt cédulán is egyes szám első személyt használ.

d) Legalább két különböző mondatra mondja Bébé, hogy vele kezdődik Medve kézírata: A „Non est volentis...”-re és „A hálótermek három irányba néztek...” kezdetűre.⁴² Ennek csak akkor van értelme, ha két kézirat van (195. old.).

e) Az Ötvenévi-ügy kapcsán tett megjegyzés kihúzására⁴³ bizonyítja, hogy Medve átírta kéziratát (116. sk. old.).

f) A pokrócozás Medve-féle elbeszéléséből hiányzik a „Gyáva csürhe!” A *Budából* pedig tudjuk, hogy Medve az 56-os forradalomig úgy gondolta, ez az emberiség és minden közösség adekvát leírása.⁴⁴ Föltehető tehát, hogy a kézirat korábbi változatában még szerepelt, s hogy az író csak 56 után húzta ki (116. sk. old.).

g) Egyértelműen kibontakozik a két kézirat eltérő koncepciója. K1 „tendenciája üdvtörténeti” (200. old.), azt meséli el, hogyan emelkedett felül Medve az iskola borzalmain. K2 pedig inkább kárhazottörténet: egy súlyos apatraumával küszködő fiút látunk benne, aki sérülését a civil világ gyűlöletével kompenzálja (uo.).

Vegyük sorra az érveket!

a) A „Medve” és „M.” különbségére tudomásom szerint még egyetlen értelmező sem talált megnyugtató magyarázatot. Kétségkívül Hévízi megoldása lenne a legfrappánsabb, ha sikerülne föltevését elfogadhatóvá tennie. De ehhez szükség van még néhány érvre, amely tovább valószínűsíti, hogy két kézirrattal van dolgunk.

b) A felsorolt dátumok közül egyet, azt hiszem, félre kell tennünk. Nemcsak azt olvashatjuk a „trieszti öbölről”, hogy Medve „három évtized múlva” kezdte el megkeresni az összefüggéseit, hanem azt is, hogy „harminc-egynéhány év múlva”.⁴⁵ Vagyis a „három évtized múlva” kerekíti az eltelt évek számát; gyakorlta járunk el így mindannyian. Azt is olvassuk a regényben, hogy 23-tól 57-ig harmincöt esztendő telt el. Ez is nyilván kerekítés.⁴⁶

42-ről csak azt tudjuk, hogy ekkor íródott Medve idézett jegyzete, ezzel önmagában nem sokra megyünk. Maradt két dátum: 55 és 57. Ezek kétségkí-

vül gyanúsak, nyilvánvaló belőlük, hogy Bébé valamit elmulaszt megosztani velünk. Honnan tudja, hogy pontosan mikor keletkezett a két szöveg? És miért a korábban történt esemény leírásának dátuma a későbbi?

Magyarazatképpen több hipotézist is fölállíthatunk, azt is, hogy két kézirat van, de sajnos nincs támpontunk ahhoz, hogy ezeket valószínűsítsük is. Ráadásul éppen az szól Hévízi ellen, ami látszólag megerősíti föltevését. Ha Medve több, egymástól viszonylag távoli időpontban is dolgozott kéziratán, honnan tudhatjuk, hogy a keletkezett anyagok egyetlen homogén egész részei? Akkor már sokkal valószínűbbnek látszik, hogy kettőnél több kézirat van, vagy hogy a kézirat mellett (hiszen Bébé mindig egyes számban beszél a dossziében található munkáról) az elhunyt iskolatárs több töredéket is megőrzött.⁴⁷ (Eljátszhatunk a gondolattal, beleilleszhető volna-e ez Hévízi koncepciójába. Attól tartok, hogy nem, mert így már nehezen lehetne feltételezésekbe bocsátkozni a korábbi és a későbbi változat[ok] tendenciájáról.)

c) Valószínűtlennek tartom, hogy a betűvel írt évszámot tartalmazó mondat idézet Medve kéziratából. Mi oka volna Bébének, hogy idézőjellel lezárjon egy mondatot, majd folytassa az idézetet, idézőjel nélkül? Sokkal egyszerűbb és hihetőbb föltenni, hogy csupán átvette Medve írásmódját. Az egyes szám első személyben írt jegyzetből pedig nem lehet következtést levonni. Jegyzeteit általában mindenki így írja.

d) Bébé háromszor mondja, hogy így vagy úgy, ezzel vagy azzal kezdődik Medve kézírata. Két esetről fönt már szó volt, a harmadik pedig a prologus végén található. („Egyszóval úgy kezdődött, ahogy Medve kézírata, ezerkilencszázhuszonhárom őszen.”) Ez vagy arra enged következtetni, hogy három kézirat van, vagy arra, hogy a „kezdődik”-et ne vegyük nagyon szigorúan. Egy kézirat egyszerre kezdődhet a mottóval, az első mondattal, az első időegységgel, az első gondolattal stb. (Az utóbbi – kézenfekvő – föltevéssel akkor is élhetünk, ha csak a Hévízi által kiemelt két kezdést vesszük figyelembe.)

e) Ez nyilvánvaló, de nem következik belőle, hogy két kézirat van. Inkább arra utal, hogy egy van, amibe Medve később beleírt.

f) Meggyőző és szellemes következtetés, közvetlen bizonyítékkal azonban nem tudjuk alátámasztani.

g) A kárhazottörténeti tendenciát nem látom – ez

45 ■ *Iskola a határon*, 48. old.

46 ■ „Szeredy Dani egyébként – ha már szóba hoztam őt megint – azt a harmincöt esztendőt, ami azóta eltelt, sommásan főlöszleges viszontagságoknak nevezi. Magdáját indokolta nekem a Lukács fürdőben...” (*Iskola a határon*, 36. old.). Persze az is lehet, hogy Bébé ezt már 58-ban írta, és ehhez számolta a harmincöt évet, nem az elmesélt beszélgetés dátumához.

47 ■ Ha megnézzük az OSZK-ban Ottlik hagyatékát, láthatjuk, hogy regényeinek gépiratai mellett megőrizte a korábbi változatok egyes részeit is. Az *elbeszélés nehézségeiből* például jó néhány változat megmaradt (OSZK Kt 428/228–233.). Talán inkább ehhez hasonlóan kellene elképzelnünk Medve cukorspárgával átkötött dossziéját is.

csupán egyetlen közvetlen érven nyugszik (közvetve persze az értelmezésbe való hézagmentes beilleszthetősége is alátámasztja): Medve a saját kárára fordítja el megpokrócozása történetét. Ám ez magyarázható egyszerűen csak azzal is, hogy „hajlandó engedni a (prózai) hitelességből maga ellenében, a nagyobb kontraszt kedvéért” (114. sk. old.).

Azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom, hogy Hévízi *Iskola*-olvasata nem győzött meg. A legnagyobb problémát a krimianalógia megítélésem szerint túlságos kiterjesztése okozta. Egy Agatha Christie-regényben kétségkívül találunk hasonló furfanggal elrejtett jeleket, lényegtelennek tűnő, de végül nyomra vezető apróságokat, figyelemeltereléseket és félrevezetéseket, de ott Miss Marple vagy Hercule Poirot végül mindig részletekbe menően elénk tárja a megoldást. Ha nem tennék, többnyire fogalmunk se volna róla, ki volt a gyilkos. Itt viszont semmiféle megfejtést nem kapunk, a gyanús jeleket legtöbbször csupán más gyanús, de semmiképp sem perdöntő jelek erősítik meg, s nincs olyan archimedesi pont, melyből kiindulva fölgöngyölíthetnénk az esetet.

Én azonban minden bizonnyal az *Ottlik-veduta* legrosszabb és legnehezebben meggyőzhető olvasói közé tartozom, mivel magam is határozott, ám a szerzőpártól különböző olvasattal rendelkezem. Ráadásul a recenzált értelmezés holisztikus, ami csöppet sem baj, inkább erény, de ebből adódóan csak teljes egészében lehet elfogadni vagy elvetni. Az érvek egymást tartják, ezért vagy a meggyőző erejük szorzódik össze ettől a kölcsönhatástól, vagy a valószínűtlenségük. Velem az utóbbi történt, ám úgy vélem, vannak és lesznek olvasók, akik elfogadják Jakus és Hévízi koncepcióját.

BUDA

A második nagyregény elemzése ugyanazzal a kalkulussal és ugyanolyan módon számol, mint az első, sőt még a terjedelmükben sincs különbség. S azt hiszem, Hévízi joggal hangsúlyozza, hogy a két mű minden tekintetben szorosan kapcsolódik egymáshoz. Az olvasó mégis úgy érezheti: a két interpretáció között lényegbevágó eltérés van.

A két nagyregény (igen szoros összekapcsolódásuk ellenére is fennálló) különbsége és recepciójuk jelenlegi állása magyarázza ezt a jelenséget. Akárhogyan értelmezzük is az *Iskolát*, annyi legalább vitathatatlannak tűnik, hogy van egy viszonylag értelmezésfüggetlen szerkezete és szűzsége. (Bevonulnak, megalázzák őket, Medve megszökik, visszajön, Merényiékét kirúgják stb.) Továbbá vannak különféle olvasatai, amelyek többé-kevésbé világosan tudunkra adják, hogy szerzőjük ezt vagy azt gondolja Ottlik első nagyregényéről. A *Buda* esetében viszont sem a szerkezet, sem a szűzsége nem világos, s olyan „interpretációs tér” sem állt még eddig össze, amely viszonylag biztos orientációt kínálna, s melyhez viszonyítva akár a forradalmian új értelmezések is elhelyezhetők.

Hévízi *Iskola*-interpretációja annak ellenére is dekonstruktív jelleget ölt, hogy nem konfrontálódik más szerzőkkel. S tovább erősíti ezt a jelleget, hogy az értelmező szerint a valódibb olvasat a felszín alatt található. Az olvasó pedig úgy találhatja, hogy az értelmező kijelentései megmértetnek a szövegen (melyet így vagy úgy maga is ért), és összevethetők mások értelmezéseivel, vagy legalább azzal, amit a gimnáziumban tanítottak neki. A *Buda* elemzője viszont nem támaszkodhat semmiféle értelmezői közösségre vagy konszenzusra. Ezért itt dekonstruálni sincs mit, s addig nem is lesz, amíg nem rekonstruáltuk, mi is az a kéziratköteg, amelyet Ottlik *Buda* címmel hagyott ránk. Így aztán az elemzés kiindulópontja sem lehet más, mint az elosztatásra váró átláthatatlan kód vagy a teljes tájékozódási képtelenség érzése egy idegen nagyvárosban, amelyről valamilyen térképet volna jó rajzolni, elsősorban önmagunknak. Következésképpen amit az *Iskola*-elemzés olvasója magától értetődően érvnek vagy argumentált gondolatmenetnek tekintett, azt a *Budáról* olvasva csupán olyan javaslatnak vagy szempontnak tarthatja, amelynek segítségével talán átláthatunk a kódon, megkonstruálhatunk valamilyen értelmezést.

Persze ez a különbség megszűnhetne vagy legalább jelentősen csökkenhetne, ha az *Ottlik-veduta* után újra alaposan végigmennénk a *Budán*, s úgy találnánk: arról van szó benne, amit Hévízi előadott, vagy legalább szó van benne *valamiről*, amihez képest a recenzált elképzelés is megmérhető. Az értő és fogékony olvasóban bizonyára el is indít a könyv egy ilyen tendenciát, ám az a 120-130 oldal, amely elegendő volt az interpretációs térrel már körülvevett *Iskola* kielégítő elemzéséhez, kevés a kód takarta *Buda* föltérképezéséhez. Ezt mintha Hévízi is így gondolná: „ellenkező olvasási mód javasolható, mint amilyenre az olvasó hasonló (unalommal fenyegető) esetekben ép ösztönrel hajlani szokott. Nem a gyorsítás, hanem a lassítás, egészen a kikockázásig” – írja (252. old.). Ám ez a kikockázás (egy alapos kommentár elkészítése) nem nagyon állna meg ötszáz oldal alatt, de egészen biztos, hogy nem lenne rövidebb, mint maga a regény. E nélkül viszont még a 120 oldalas elemzés is csak ahhoz hasonló hipotézis marad, mint amilyenek a rövidebb tanulmányok, még ha náluk jóval alaposabb, körülhatároltabb és olvasási iránytűként sokkal jobban alkalmazható is.

A *Buda* elemzésének mindezek miatt – s főleg, mert hiányzik az a referencia, melynek segítségével a számításokat ellenőrizhetnénk – nem lehet hasonló módon utána számolni, mint az *Iskolának*. Így legfőbb arra vállalkozhatnék, hogy összefoglaljam s intuíciónra támaszkodva elmondjam, mennyire találtam meggyőzőnek Hévízi gondolatmenetét. Amennyiben azonban az összefoglalást nem követi az értékelés, sokkal bölcsőbb, ha az olvasó magát a recenzált művet veszi kézbe. Ezért csak tételszerűen sorolom föl az értelmezés legfontosabbnak látszó megállapításait, néhány megjegyzés kíséretében.

A *Buda* is krimilogikát követ – állítja az értelmező az első fejezet elemzését követően. (Az olvasó pedig az itt bemutatott példákat is hasonló tanácsalansággal fogadhatja, mint az *Iskolában* kimutatni vélt némely hasonló inkonzisztenciát.) Mind Bébé, mind Medve a maga élete után nyomoz, kérdéseik és gondolatmeneteik azonban összefonódnak. Bébé elsősorban azt kutatja, mi van öntudatlan retusálásai alatt (226. old.), Medve pedig traumatikus vakfoltjaira próbál meg rávilágítani (282. old.). A regény szerkesztését itt is a nyomozás eljárás módjai határozzák meg. Bébé elsősorban érzései, mindenekelőtt a boldogságérzés összetevőit keresi: mik és kik tették azt lehetővé? – kérdezi (243. skk. old.). Medve inkább arra kíváncsi, honnan ered az életét meghatározó alapérzés (259. skk. old.).

Medve nyomozásának pontosabban körvonalazható kérdései apakomplexusának eredetére és következményeire (260. skk. old.), az emberi végesség alapvető tapasztalatára (277. old.) és a „szerelem” értelmére irányulnak (280. old.). Bébé kérdéseit pedig az alábbiakban foglalja össze az értelmező: „kényszerű könyöktér-szabadság vagy a teljes levegőig adta szabadság? Otthonlét: csak az anya iránti szeretetben vagy a társnő iránti szerelemben is? Boldogság: csak a gyerekkori múltban vagy a későbbi jelenkorokban is?” (295. old.).

A két nyomozás végül ugyanoda vezet: az „Ingyen Mozi” visszavételéhez. Hévízi szerint az a szakasz a regény kulcsszövege, amelyben Bébé megérti: az Ingyen Mozi sekélyebb fekvésű platformját felülírta, megsemmisítette a másik ember iránti szükséglet mélyebben fekvő allúviума (236. skk. old.).

A két detektív életanalízise mellett, referenciapontként és ellenpróbaként, ott találjuk Lexi történetét is. Lexi egy másik életmodell képviselője, gyökeresen különböző személyiség: „az Ingyen Mozi platformjának megtestesült ellentéte” (304. old., vö. 300. skk. old.).

Ezt a gondolatmenetet egészítik ki és árnyalják (sokkal) tovább Hévízi elemzései, jóval meggyőzőbben, mint az *Iskolát* tárgyaló fejezetekben. Elsősorban azért sokkal elfogadhatóbb a *Buda* értelmezése, mint az első nagyregényé, mert itt jóval kisebb szerep jut azoknak a rejtjeleknek, amelyek megfejtésére az *Iskola* interpretációja épül (s amelyek többnyire nem meggyőzőek). Nem annyira az értelmező döntése lehet e változás mögött, mint inkább a két könyv különbsége: a *Budának* nincs felszíni olvasata (mert semmilyen olvasata sincs), s ezért nem is lehet benne a látszat mögé nézni.

Megkönnyíti a *Buda*-elemzés befogadását az is, hogy közel sem annyira holisztikus, mint a másik regényé, s ezért a lényeges pontokat érintő kételyek jóval kevésbé rombolnak le más, kevésbé szorosan kapcsolódó észrevételeket, mint az előző esetben.

LEZÁRÓ ÉSZREVÉTELEK

Befejezőül hadd említsek meg három tartalmi kérdést, melyek mindkét nagyregény értelmezését érintik.

Hévízi alig tulajdonít szerepet az „elbeszélés nehézségeinek”. Az *Iskola* prologusáról kifejezetten azt állítja, hogy az ott előadott „nyelvészeti bonyodalmak” csupán valami mást álcáznak (vö. 93. skk. old.), a *Buda* hosszú filozófiai jellegű fejtegetéseire pedig szinte szót sem veszteget. Pedig ezek a gondolatmenetek lehetővé teszik a fölmutatott inkonzisztenciák többségének alternatív értelmezését: Ottlik szerint igen kétséges, hogy elbeszélhető-e valami úgy, ahogyan volt, s a narrátorok újra meg újra azzal szembeülnek, hogy nem sikerült eljutniuk az optimális megfogalmazáshoz, állandóan korrigálják magukat és egymást – talán egyszerűen csak erről van szó.

Hogyan értsük pontosan az „Ingyen Mozi” mindkét nagyregényben központi szerepet játszó elméletét? Mintha Hévízi is ingadozna. Egy helyütt kísérletet tesz arra, hogy körülhatárolja, mikor válhatott Ottlik számára hiteltelenné az elmélet: az ötvenes években lett kérdésessé, tartható-e a Maughamtól tanult elgondolása („A művész természetből fogva szolipszista, és a világ csak azért létezik számára, hogy kipróbálhassa rajta erejét” – idézi Hévízi az angol íróat), s az a hite, hogy diadalmasan áttangózzhat az élet fölött – írja (122. old.). Itt az „Ingyen Mozi” hozzávetőleg azt jelenti, hogy „körülöttem forog a világ”. Amikor viszont Medve szolipszizmusának kialakulásáról van szó, Hévízi úgy beszél az elgondolásról, mint egy súlyos trauma tünetéről, vagy legföljebb mint egy olyan öngyógyító ideológiáról, melynek segítségével elkerülhető volt a teljes összeomlás: „az Ingyen Mozi, amely körül a regény megfordul, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt, egy verés utáni benuult, katonán állapot látomásaiban ölt alakot előtte...” – állítja (149. old., vö. 165., 174. old.).

Ellentétben ezekkel az álláspontokkal, az „Ingyen Mozi” sem nem Medve (és Bébé) traumájának kísérőjelensége, sem nem Ottlik ifjúkori illúziója – sokkal inkább az író világlátásának olyan mozdulatlan sarkköve, amely köré életműve fölépült. Az elképzelés alapjai megvannak már az egyik legkorábbi novellában, *A Hegy Lelkében* (1939), majd egy kicsit később, a *Hamisjátékosokban* (1941) már a néző-szereplő séma is határozott körvonalakat ölt. S hasonlóan markáns az elképzelés jelenléte az író életében utoljára megjelent írásokban, *A Valencia-rejtélyben* és *A Hajónaplóban* is.⁴⁸

Amit Hévízi az Ingyen Mozi kritikájaként ír le a *Budát* elemezve, az inkább olyan mozgásként (fejlődésként) jellemezhető, amely a Bébé-Medve pár szélsőséges individualizmusától halad a Másikra való ráutaltság mind határozottabb felismeréséig anélkül, hogy magát a sémát kétségbe vonná. Alátámasztja ezt

48 ■ A két korai novella a *Minden megvan* című gyűjteményben található (In: *Hajnali háztetők – Minden megvan*), a késői írások pedig *A Valencia rejtély – Hajónapló – Pályákon* (Magvető, Bp., 1989) című kötetben.

49 ■ *Iskola a határon*, 362. old.

az is, hogy az Ingyen Mozi szolipszizmusa és a Másikra irányuló vágy közötti feloldhatatlan feszültség sem csak a *Budában* van jelen, hanem már a harmincas-negyvenes évek novelláiban is, ám ez soha nem vezet el a szolipszizmus kétségbevonásához: a Másikhoz való eljutás mindig úgy jelenik meg, mint az e világi létünket adekvátan leíró Ingyen Mozival összeegyeztethetetlen, rejtélyes égi adomány vagy csoda. Azt hiszem, a posztumusz nagyregényben is inkább ezzel az elképzeléssel találkozhatunk.

A szerzők abbéli igyekezete, hogy fölszabadítsák az *Iskolát* az édes-bús operettolvasatok alól, túlságosan messzire ment, s talán ennek következtében nem értékelték súlyának megfelelően a két regény – durva kezek által kétségkívül könnyen giccsebe fordítható – befejezését sem. Bébé mindkét esetben valamilyen misztikus boldogságot érez. („Egy pillanatra világsá vált a talaj alaprtegződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.” „Az érthetetlen boldogság, ami ebben a napkeltét megelőző szürkületben elfogott, nem egy régi boldogság emléke volt. Nem emlék volt, hanem érzés – érzés a jelen pillanatban.”)⁴⁹ Jakus nem is tér ki írásában az *Iskola* idézett mondatára, Hévízi pedig inkább Szeredy két, ingerültséget és értetlenséget kifejező pillanatában látja a regény lezárását (205. skk. old.). A szóban forgó mondatról szólva pedig inkább az hangsúlyozza, hogy a boldogság csupán pillanatnyi (300., 328. old.).

A *Buda* utolsó lapjain váratlanul fölbukkanó boldogságérzésre már mind a ketten fogékonyabbak, de nem annyira magának az érzésnek a regényt lezáró megjelenítésére figyelnek, mint inkább a kapcsolódó kérdésekre: az érzés jelenvalóságának problémájára (79. skk. old., 298., 329. old.) vagy a lehetőségfeltételek utáni nyomozásra (298. old.). Sőt, ha jól értem, Hévízi nem is annyira primer boldogságként értékeli a Bébét megszálló érzést, mint inkább a vágyódás jelenének kiszabadulásaként (329. old.).

Annak ellenére, hogy Jakus Ildikó és főképpen Hévízi Ottó értelmezését több kardinális ponton is vitathatónak tartom, úgy vélem, a könyv mérföldkő az Ottlik-recepció történetében. Ez az első munka, amely kísérletet tesz egy markáns koncepció következetes végiggondolására (egy kalkulus végigszámolására), részletekbe menően számot vetve a két nagyregénnyel. Legalább ennyire fontos, hogy a szerzőpárnak sikerült olyan térkép-vázlatot rajzolni, amellyel úgy-ahogy már eligazodhatunk *Budán*, amelyhez a továbbiakban viszonyulni lehet: pontosíthatjuk, kiégszithetjük, kijavíthatjuk. S az sem elhanyagolható érdem, hogy a szerzők számos apró, finom észrevétellel gazdagították ismereteinket az Ottlik-regényekről.

Meggyőződésem, hogy e könyv megjelenésével lezárult a fintorgó, bálványdöntőgető recepció korszaka, s kezdetét veheti az a szakasz, amelyben az újabb interpretációkat körvonalazó kritikusok már csak alapos elemzésekkel állhatnak elő. Az *Ottlik-veduta* ma-

A lettre 60., tavaszi számának tartalmából

Egy regény vagy a regény?

Nádas Péterrel Bagi Zsolt beszélget

BEST OF LETTRE

Carlos Fuentes, Umberto Eco, Jorge Semprún,
 Bernardo Atxaga,
 Andrzej Stasiuk, Dubravka Ugresic
 Márton László, Darvasi László, Parti Nagy Lajos,
 Esterházy Péter,
 Konrád György, Forgách András, Pályi András,
 Láng Zsolt,
 Aletta Vid, Mészáros Sándor, Lovas Ildikó,
 Garaczi László, Jánossy Lajos, Kornis Mihály

EURÓPAI ELSŐKÖNYVESEK

Thomas Hobbs angol, Molly McCloskey ír, Jowi Schmitz holland, Claire Wolniewicz francia, Mikołaj Lozinski lengyel, Federico Moccia olasz, Santiago Pajares spanyol, Gernot Wolfram német, Andrea Grill osztrák, Veronika Simoniti szlovén, Karol D. Horvath szlovák, Sass Henno észt, Jaroslav Píll cseh és Papp Sándor Zsigmond magyar elsőkönyves szerzők írásai

KOMMENTÁROK, VITÁK

Ibsen-év

Nikolaj Frobenius *A nép ellenségéről*,
 Hanne Orstavik *a Brand-ról*, T. H. Eriksen
a Peer Gynt-ről

Csordás Gábor: *Egy évad a regényben* (Závada, Schein, Rakovszky, Grecsó)

Kukorelly Endre: *Riogatás. A népszavazásról*

Jean Bleakney, Luis Filipe Castro Mendes, Halmai Tamás,
 Háy János, Kovács András Ferenc és Tandori Dezső versei

Lettre arc+kép:

Koronczai Endre munkáit bemutatja Bán András

Megrendelhető ajándék-előfizetesként is évi 1800 Ft-ért a Jelenkor
 Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a. Tel.: 72/314-782, fax: 72/
 532-047, a honlapon: www.jelenkor.com e-mailen: lettre@c3.hu

gasra tette a lécet, eztán már csak e fölött érdemes próbálkozni.